



ସନ୍ଧି

୨.୧ ୧. ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଭାରତବର୍ଷର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

୨. ଏହି ପର୍ବତ ‘ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି’ ତଥା ‘ଦେବର୍ଷି’ ମାନଙ୍କର ତପସ୍ୟାସ୍ଥଳୀ ଅଟେ ।

୩. ଏ ରକ୍ଷିସକଳ ‘ସଦାଚାର’ ସମ୍ପନ୍ନ ଅଟନ୍ତି ଓ ସର୍ବଦା ‘ଜଗଦୀଶ୍ଵର’ଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ ରହିଥାନ୍ତି ।

୪. ଗଙ୍ଗାନଦୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ପର୍ବତରୁ ‘ନିର୍ଗତ’ ହୋଇଅଛି ।

୫. ‘ଜଗଜ୍ଜନ’ଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ‘ନିରନ୍ତର’ ଦୀର୍ଘପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ବହିଚାଲିଛି ।

ଆସ ଉପର ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ହିମାଳୟ = ହିମ + ଆଳୟ

ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି = ବ୍ରହ୍ମ + ର୍ଷି

ଦେବର୍ଷି = ଦେବ + ର୍ଷି

ସଦାଚାର = ସତ୍ + ଆଚାର

ଜଗଦୀଶ୍ଵର = ଜଗତ୍ + ଈଶ୍ଵର

ନିର୍ଗତ = ନିଃ + ଗତ

ଜଗଜ୍ଜନ = ଜଗତ୍ + ଜନ

ନିରନ୍ତର = ନିଃ + ଅନ୍ତର

ଏବେ ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ଶବ୍ଦର ମିଳନରେ ଗଠିତ ହୋଇଛି । ଏହି ମିଳନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏଥିରେ ଥିବା ପୂର୍ବଶବ୍ଦର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣଟି ପର ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛି ବା ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ସହିତ ମିଶି ଯାଇଛନ୍ତି । ଏ ପ୍ରକାର ମିଳନକୁ ସନ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ଏଥିରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ;

ପରସ୍ପର ସନ୍ନିହିତ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ଓ ପରପଦର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନକୁ ସନ୍ଧି କୁହାଯାଏ ।

ସନ୍ଧି ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥା :- ସ୍ଵରସନ୍ଧି, ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି ଓ ବିସର୍ଗ ସନ୍ଧି ।

୨.୨ ସ୍ଵରସନ୍ଧି :

ରକ୍ଷି କମ୍ବଳାସନରେ ବସିଛନ୍ତି ।

ରବୀନ୍ଦ୍ର ଘରକୁ ଯାଉଛି ।

କମ୍ବଳାସନ = କମ୍ବଳ + ଆସନ

ରବୀନ୍ଦ୍ର = ରବି + ଇନ୍ଦ୍ର

ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା କମ୍ବଳର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି (ଲ୍+ଅ) ଅର୍ଥାତ୍ ‘ଅ’ ଓ ଆସନର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି ‘ଆ’ । ଏହି ‘ଅ’ ସହିତ ‘ଆ’ର ମିଳନ ଘଟି ‘ଆ’ ହୋଇଛି । ସ୍ପଷ୍ଟ ‘ଆ’ ଧ୍ଵନିଟି ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି ।

ସେହିପରି ‘ରବି’ର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି ‘ଇ’ । ଏଠାରେ ‘ଇନ୍ଦ୍ର’ ସହିତ ଥିବା ‘ଇ’ର ମିଳନ ଘଟି ‘ଇ’ ଜାତ ହୋଇଛି ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଉଭୟସ୍ଥାନରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ସହ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ଘଟିଛି । ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ -

ପରସ୍ପର ସନ୍ନିହିତ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ପରପଦର ପ୍ରଥମ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନକୁ ସ୍ଵରସନ୍ଧି କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ସ୍ଵରସନ୍ଧିର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଆସ ଦେଖିବା ।

୧. (କ) ଅ+ଅ = ଆ

ଦେବ+ଅସୁର = ଦେବାସୁର,

ଶ୍ଵେତ+ଅମ୍ବର = ଶ୍ଵେତାମ୍ବର

ନୀଳ+ଅଚଳ = ନୀଳାଚଳ

ଗ୍ରାମ+ଅଞ୍ଚଳ = ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ

ଅସ୍ତ+ଅଚଳ = ଅସ୍ତାଚଳ

(ଖ) ଅ+ଆ = ଆ

ସିଂହ+ଆସନ = ସିଂହାସନ

ଗୁଣ+ଆକର = ଗୁଣାକର

ଉଚ୍ଚ+ଆସନ = ଉଚ୍ଚାସନ

(ଗ) ଆ+ଅ = ଆ

ଚିତା + ଅନଳ = ଚିତାନଳ

ସୁଧା + ଅଂଶୁ - ସୁଧାଂଶୁ

(ଘ) ଆ + ଆ = ଆ

ବିଦ୍ୟା + ଆଳୟ = ବିଦ୍ୟାଳୟ

ସୁଧା + ଆକର = ସୁଧାକର

ଉପର ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଆ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଆ’ ‘ଆ’କାର (।) ହୋଇ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୨. (କ) ଇ+ଇ = ଈ

ଯତି+ଇନ୍ଦ୍ର = ଯତିନ୍ଦ୍ର, ଅତି+ଇବ = ଅତିବ

(ଖ) ଇ+ଇ = ଈ

ପରି+ଇକ୍ଷା = ପରିକ୍ଷା

ମୁନି+ଇଶ୍ଵର = ମୁନିଶ୍ଵର

(ଗ) ଇ+ଇ = ଈ

ମହା+ଇନ୍ଦ୍ର = ମହାନ୍ଦ୍ର

ଶତା+ଇନ୍ଦ୍ର = ଶତାନ୍ଦ୍ର

(ଘ) ଇ+ଇ = ଈ

ମହା+ଇଶ୍ଵର = ମହାଶ୍ଵର

ଅବନୀ+ଇଶ = ଅବନୀଶ

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ପରେ ‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି (ଦୀର୍ଘ) ‘ଈ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଈ’ ଟି ‘ଈ’ କାର(1) ରୂପରେ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୩. (କ) ଉ+ଉ = ଊ

ସୁ+ଉକ୍ତି = ସୁକ୍ତି

ସାଧୁ+ଉଦ୍ୟମ = ସାଧୁଦ୍ୟମ

ସାଧୁ+ଉପଦେଶ = ସାଧୁପଦେଶ

(ଖ) ଉ+ଉ = ଊ

ସିନ୍ଧୁ+ଉର୍ମି - ସିନ୍ଧୁର୍ମି,

ଲଘୁ+ଉର୍ମି = ଲଘୁର୍ମି

(ଗ) ଉ+ଉ = ଊ

ବଧୁ+ଉକ୍ତି = ବଧୁକ୍ତି

(ଘ) ଉ+ଉ = ଊ

ଭୂ+ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ = ଭୂର୍ଦ୍ଧ୍ଵ

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ପରେ ‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି (ଦୀର୍ଘ) ‘ଊ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଊ’ ଉକାର (୧) ହୋଇ ପୂର୍ବ-ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୪. (କ) ଅ+ଇ = ଏ

ଶୁଭ+ଇଚ୍ଛା = ଶୁଭେଚ୍ଛା

ସୁର+ଇନ୍ଦ୍ର = ସୁରେନ୍ଦ୍ର

(ଖ) ଅ+ଇ = ଏ

ଗଣ+ଇଶ = ଗଣେଶ

ଦେବ+ଇଶ = ଦେବେଶ

(ଗ) ଅ+ଇ = ଏ

ମହା+ଇନ୍ଦ୍ର = ମହେନ୍ଦ୍ର

ଯଥା+ଇଚ୍ଛା = ଯଥେଚ୍ଛା

(ଘ) ଅ+ଇ = ଏ

ରମା+ଇଶ = ରମେଶ

ମହା+ଇଶ୍ଵର = ମହେଶ୍ଵର

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଏ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଏ’ ଧ୍ବନିଟି ‘ଏ’ କାର (େ) ହୋଇ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୫. (କ) ଅ+ଉ = ଓ

ଲମ୍ବ+ଉଦର = ଲମ୍ବୋଦର

ପୁରୁଷ+ଉତ୍ତମ = ପୁରୁଷୋତ୍ତମ

(ଖ) ଅ+ଉ = ଓ

ନବ+ଉଡ଼ା (ନବ ବିବାହିତା) = ନବୋଡ଼ା

ଚଳ+ଉର୍ମି = ଚଳୋର୍ମି

(ଗ) ଅ+ଉ = ଓ

ମହା+ଉଦୟ = ମହୋଦୟ

ଗଙ୍ଗା+ଉଦକ = ଗଙ୍ଗୋଦକ

(ଘ) ଅ+ଉ = ଓ

ମହା+ଉର୍ମି = ମହୋର୍ମି

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଓ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏ ‘ଓ’ ଧ୍ବନିଟି ‘ଓ’ କାର (ୋ) ହୋଇ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୬. (କ) ଅ+ର = ଅର

ସପ୍ତ+ରଷି = ସପ୍ତର୍ଷି

ଦେବ+ରଷି = ଦେବର୍ଷି

(ଖ) ଆ+ର = ଅର

ରାଜା+ରଷି = ରାଜର୍ଷି

ମହା+ରଷି = ମହର୍ଷି

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ର’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଅର’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଅର’ର ‘ଅ’ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତରେ ଓ ‘ର’ ରେଫ୍ (´) ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୭. (କ) ଅ+ଏ = ଏ

ହିତ+ଏଷା - ହିତେଷା

ଜନ+ଏକ = ଜନୈକ

(ଖ) ଅ +ଏ = ଏ

ଅତୁଳ+ଏଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ = ଅତୁଳେଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ

(ଗ) ଆ+ଏ = ଏ

ତଥା+ ଏବ = ତଥୈବ

(ଘ) ଆ+ଏ = ଏ

ମହା+ଏଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ = ମହୈଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ଏ’ ବା ‘ଏ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଏ’, ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଏ’ ଏକାର(ଟି) ହୋଇ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୮. (କ) ଅ+ଓ = ଔ

ଜଳ+ଓଘ(ତରଙ୍ଗ) = ଜଳୋଘ

(ବ୍ୟତିକ୍ରମ-ବିନ୍ଦୁ+ଓଷ୍ଠ = ବିନ୍ଦୋଷ୍ଠ)

(ଖ) ଅ+ଐ = ଐ

ବନ+ଐଷଧି = ବନୌଷଧି

(ଗ) ଆ+ଓ = ଔ

ମହା+ଓଜ(ତେଜ) = ମହୌଜ

(ଘ) ଆ+ଐ = ଐ

ମହା+ଐଷଧି = ମହୌଷଧି

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଅ’ ବା ‘ଆ’ ପରେ ‘ଓ’ ବା ‘ଐ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଔ’ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ‘ଔ’, ଔ’କାର (ୱ) ହୋଇ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୯. (କ) ଇ+ଅ = ଈ

ପ୍ରତି+ଅହ = ପ୍ରତ୍ୟହ

(ଖ) ଇ+ଆ = (ୟ+ଆ) = ଈ,

ଇତି+ଆଦି = ଈତ୍ୟାଦି

(ଗ) ଇ+ଅ = ଈ

ସୂଚି+ଅଗ୍ର = ସୂଚ୍ୟଗ୍ର

(ଘ) ଇ+ଉ = (ୟ+ଉ) = ଈ

(ଅଭି+ଉଦୟ = ଅଭୈଦୟ)

ଏଥିରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ,

‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ପରେ ‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣଥିଲେ ‘ଇ’ ବା ‘ଈ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ୟ’ ହୁଏ । ଏହି

‘ୟ’ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିତ ହୋଇ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

୧୦. ଉ+ଅ = ଓ

ଅନୁ+ଅୟ = ଅନୁୟ

ଉ+ଏ = ଓ+ଏ = ଓଏ

ଅନୁ+ଏଷଣ = ଅନୁେଷଣ

ଉ+ଆ = ଓ+ଆ = ଓା

ସୁ+ଆଗତ = ସ୍ବାଗତ

ବହୁ+ଆଡ଼ମ୍ବର = ବହ୍ବାଡ଼ମ୍ବର

ବଧୁ+ଆଦି = ବଧ୍ବାଦି

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ପରେ ‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ‘ଉ’ ବା ‘ଊ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଓ’ ହୁଏ ।

ଏହି ‘ଓ’ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିତ ହୋଇ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

୧୧. ଏ+ଅ = ଅୟ

ନେ+ଅନ = ନୟନ

ଏ+ଅ = ଅୟ

ନୈ+ଅକ = ନାୟକ

ଗୈ+ଅକ = ଗାୟକ

ଏଥିରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ,

‘ଏ’ ବା ‘ଐ’ ପରେ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ‘ଏ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଅୟ’ ଓ ‘ଐ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଆୟ’ ହୁଏ ।

ଏହି ‘ଅୟ’ ଓ ‘ଆୟ’ ସହିତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୧୨. ଓ+ଅ = ଅବ୍

ଭୋ+ଅନ = ଭବନ

ପୋ+ଅନ = ପବନ

ଓ+ଉ = ଅବ୍+ଉ = ଆବୁ

ଭୌ+ଉକ = ଭାବୁକ

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

‘ଓ’ ବା ‘ଔ’ ପରେ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ‘ଓ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଅବ୍’ ଓ ‘ଔ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଆବ୍’ ହୁଏ ।

ଏହି ‘ଅବ୍’ ଓ ‘ଆବ୍’ ସହିତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ବ୍ୟତିକ୍ରମ - (ଗୋ+ଅକ୍ଷ = ଗବାକ୍ଷ)

୨.୩ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି :

(କ) ‘ସଜରିତ୍ର’ ହେଉଛି ଶିଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭୂଷଣ ।

(ଖ) ଶ୍ୱେତକେତୁଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦାଳକ ‘ସଦିକ୍ଷା’ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଆସ ଉପରବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ବଡ଼ ଅକ୍ଷରର ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବା ।

ସଜରିତ୍ର=ସତ୍+ଚରିତ୍ର

ସଦିକ୍ଷା = ସତ୍ + ଇକ୍ଷା ।

ଶବ୍ଦ ଦୁଇଟି ଏହି ଧାରାରେ ଗଠିତ ହୋଇଛି । ‘ସଜରିତ୍ର’ରେ (ତ୍+ଚ) ଅର୍ଥାତ ପୂର୍ବପଦ ‘ସତ୍’ର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ‘ତ୍’ ଓ ପରପଦ ‘ଚରିତ୍ର’ର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ ‘ଚ’ ଦୁଇଟି ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ଘଟିଛି ।

ସେହିପରି ‘ସଦିକ୍ଷା’ ଶବ୍ଦରେ (ତ୍+ଇ) ଅର୍ଥାତ ପୂର୍ବପଦ ‘ସତ୍’ର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ‘ତ୍’ ସହିତ ପରପଦ ‘ଇକ୍ଷା’ର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ ‘ଇ’ର ମିଳନ ଘଟିଛି । ଏଠାରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣସହ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ଘଟିଛି ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ପରପଦର ପ୍ରଥମ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ବା

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ନିମ୍ନରେ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଆସ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ।

୧. ଦିକ୍ + ଅନ୍ତ = ଦିଗନ୍ତ

ବାକ୍+ଇଶ = ବାଗୀଶ

ଉତ୍+ଯାପନ = ଉଦ୍‌ଯାପନ

ଶିର୍+ଅନ୍ତ = ଶିଜନ୍ତ

ଦିକ୍+ଗଜ = ଦିଗ୍‌ଗଜ

ଦିକ୍+ବଳୟ = ଦିଗ୍‌ବଳୟ

ଉତ୍+ଘାଟନ = ଉଦ୍‌ଘାଟନ

ଜୟତ୍+ରଥ = ଜୟନ୍ତଥ

ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ, ର, ଲ, ବ, ହ ଥିଲେ

ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେ ଥିବା ପ୍ରତିବର୍ଗର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ସେହିବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ।

ଏହି ସୂତ୍ରରେ ବାଗାଡ଼ମ୍ବର, ଉଦ୍‌ବେଗ, ସଦ୍‌ବଚନ, ଭବଦୀୟ, ସଦାନନ୍ଦ ଆଦି ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ାଯାଇପାରିବ ।

ବ୍ୟତିକ୍ରମ - (ଯାବତ୍+ଇୟ=ଯାବତୀୟ)

୨. ଚଳତ୍+ଚିତ୍ର=ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର (ତ୍+ଚ+ଇ) (ଚ୍+ଚ+ଇ) = ଚି

ଉତ୍+ଚାରଣ = ଉଚ୍ଚାରଣ, ଉତ୍+ଛନ୍ଦ=ଉଚ୍ଛନ୍ଦ (ତ୍+ଛ) = (ଚ+ଛ) = ଛ

ଉତ୍+ଛେଦ = ଉଚ୍ଛେଦ (ତ୍+ଛ+ଏ) = (ଚ୍+ଛ+ଏ) = ଛେ

ବିପଦ୍+ଚୟ = ବିପଚୟ (ଦ୍+ଚ) = (ଚ୍+ଚ) = ଚ

ତଦ୍+ଛବି = ତଚ୍ଛବି (ଦ୍+ଛ) = (ଚ୍+ଛ) = ଛ

‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ଚ’ ବା ‘ଛ’ ଥିଲେ ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଚ’ ହୁଏ । ଏହି ‘ଚ’ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୩. ଉତ୍+ଜ୍ଞଳ=ଉଜ୍ଞଳ (ତ୍+ଜ) = (ଜ୍+ଜ+ଞ) = ଜ୍ଞ(ବା) = ଜ୍ଞ
 ଜଗତ୍+ଜନନୀ = ଜଗଜନନୀ (ତ୍+ଜ) = (ଜ+ଜ) = ଜ
 ବିପଦ୍+ଜନକ = ବିପଜନକ (ଦ୍+ଜ) = (ଜ୍+ଜ) = ଜ
 ବୃହତ୍ + ଝଟିକା = ବୃହତ୍ଝଟିକା (ତ୍+ଝ) = (ଜ୍+ଝ) = ଜ୍ଝ
 ବିପଦ୍+ଝଟିକା = ବିପଦଝଟିକା (ଦ୍+ଝ) - (ଜ୍+ଝ) = ଜଝ
 ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ଜ’ ବା ‘ଝ’ ଥିଲେ ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଜ୍’ ହୁଏ ।
 ଏ ‘ଜ୍’ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୪. ଉତ୍+ତୀନ = ଉତ୍ତୀନ (ଉତ୍ତୀନ) (ତ୍+ତ୍+ଇ) = (ତ୍+ତ୍+ଇ) = ତ୍ତୀ
 ତଦ୍+ତିଷ୍ଠିମ = ତତ୍ତିଷ୍ଠିମ (ଦ୍+ତ୍+ଇ) = (ତ୍+ତ୍+ଇ) = ତ୍ତି, ତ୍ତି
 ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ତ’ ଥିଲେ ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ତ୍’ ହୁଏ ।
 ଏହି ‘ତ୍’ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତହୁଏ ।

୫. ଉତ୍+ହାର = ଉଦ୍ଧାର
 ତଦ୍+ହିତ = ତଦ୍ଧିତ
 ଉତ୍+ହତ = ଉଦ୍ଧତ
 ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ହ’ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଶି ‘ଦ୍ଧ’ ହୁଅନ୍ତି ।

୬. ଉତ୍ + ଲେଖା = ଉଲ୍ଲେଖା
 ତଦ୍ + ଲକ୍ଷଣ = ତଲ୍ଲକ୍ଷଣ
 ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ଲ’ ଥିଲେ ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଲ୍’ ହୁଏ ।
 ଏହି ‘ଲ୍’ ପରବର୍ତ୍ତୀ ‘ଲ’ ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ ।

୭. ଉତ୍ + ଶୃଙ୍ଖଳ = ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ (ତ୍+ଶ୍+ର) = (ଚ୍+ଛ+ର) = ଛ୍
 ଉତ୍+ଶ୍ଵାସ = ଉଚ୍ଛ୍ଵାସ (ତ୍+ଶ୍+ଞ୍) = (ଚ୍+ଛ+ଞ୍) = ଛ୍
 ବିପଦ୍+ଶଙ୍କା = ବିପଛଙ୍କା (ଦ୍+ଶ) = (ଚ୍+ଛ) = ଛ
 ‘ତ’ ବା ‘ଦ’ ପରେ ‘ଶ’ ଥିଲେ ‘ତ୍’ ବା ‘ଦ୍’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଚ୍’ ହୁଏ ଓ ‘ଶ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଛ’ ହୁଏ । ଏହି
 ‘ଚ୍’ ଓ ‘ଛ’ ମିଶି ‘ଛ୍’ ହୁଅନ୍ତି ।

୮. ଜଗତ୍+ନାଥ = ଜଗନ୍ନାଥ (ତ୍+ନ)= (ନ୍+ନ) = ନ୍ନ+ଆ = ନ୍ନା

ବାକ୍+ମୟ = ବାଞ୍ମୟ (ବାଞ୍ମୟ)

ମୃତ୍+ମୟ = ମୃଶ୍ମୟ

ଚିତ୍+ମୟ = ଚିନ୍ମୟ

ଜଗତ୍+ମୋହନ = ଜଗନ୍ମୋହନ

ପରପଦର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ‘ନ’ ବା ‘ମ’ ହୋଇଥିଲେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷବର୍ଣ୍ଣ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣର ହୋଇଥାଏ;

ତା’ ସ୍ଥାନରେ ସେହିବର୍ଣ୍ଣର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ଓ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତହୁଏ ।

୯. ସମ୍+ଚୟ = ସଞ୍ଚୟ, ସଂଚୟ (ମ୍+ଚ) = (ଞ୍+ଚ) = ଞ୍ଚ

ସମ୍+ଜୟ = ସଞ୍ଜୟ, ସଂଜୟ

ସମ୍+ବାଦ = ସମ୍ବାଦ, ସଂବାଦ

ସମ୍+ଗ୍ରହ = ସଂଗ୍ରହ

ସମ୍+ବଳ = ସମ୍ବଳ, ସଂବଳ

‘ମ’ ପରେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣର ବର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ, ‘ମ’ ସ୍ଥାନରେ ସେହି ବର୍ଣ୍ଣର ପଞ୍ଚମବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ; ବିକଳରେ ‘ମ୍’

ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ଵାର(°) ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

୧୦. ସମ୍+ସାର = ସଂସାର

ସମ୍+ଶୋଧନ = ସଂଶୋଧନ

ସମ୍+ରକ୍ଷଣ = ସଂରକ୍ଷଣ

ସମ୍+ହତି = ସଂହତି

‘ମ୍’ ପରେ ଅବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣଥିଲେ ‘ମ୍’ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ଵାର (°) ହୁଏ ।

୧୧. ତୁଷ୍+ତ = ତୁଷ୍ଟ

ଷଷ୍+ଥ = ଷଷ୍ଠ

ଶିଷ୍+ତ = ଶିଷ୍ଟ

‘ଷ’ ପରେ ‘ତ’ ଥିଲେ ‘ତ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଟ’ ଓ ‘ଥ’ ଥିଲେ ‘ଥ’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଠ’ ହୁଏ ।

୧୨. ସମ୍+କୃତି = ସଂସ୍କୃତି

ପରି+କାର = ପରିଷ୍କାର

ସମ୍+କାର = ସଂସ୍କାର

‘ସମ୍’ ଓ ‘ପରି’ ଉପସର୍ଗ ପରେ ‘କୃ’ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କାର, କୃତି, କରଣ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ରହିଲେ ‘ସ୍’ ବର୍ଣ୍ଣର ଆଗମନ ହୁଏ ଏବଂ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତହୁଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ‘ସ’ ଷ୍ଟଦ୍ୱିଧି ଅନୁଯାୟୀ ‘ଷ’ରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

୧୩. ଆପଦ୍+କାଳ = ଆପତ୍‌କାଳ (ଆପକ୍‌କାଳ)

ତଦ୍+ପର = ତତ୍‌ପର (ତତ୍‌ପର)

କ୍ଷୁଧ୍+ପିପାସା = କ୍ଷୁତ୍‌ପିପାସା

‘ଦ୍’ ଓ ‘ଧ୍’ ପରେ କ, ଖ, ପ, ଫ, ସ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ରହିଲେ ‘ଦ୍’ ବା ‘ଧ୍’ - ‘ତ’ରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

୧୪. ଅନୁ+ଛେଦ = ଅନୁଛେଦ

ପରି+ଛଦ = ପରିଛଦ

ବି+ଛେଦ = ବିଛେଦ

ଆ+ଛାଦନ = ଆଛାଦନ

‘ଛ’ ପରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବପଦର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ‘ର୍’ର ଆଗମ ହୁଏ । ଏହି ‘ର୍’ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ‘ଛ’ ମିଶି ‘ଛ୍’ ହୁଅନ୍ତି ।

୨.୪ ବିସର୍ଗ ସନ୍ଧି :

ପ୍ରାତର = ପ୍ରାତଃ

ଅନ୍ତର = ଅନ୍ତଃ

ଦୂର = ଦୂଃ

ନିର = ନିଃ

ମନସ୍ = ମନଃ

ଯଶସ୍ = ଯଶଃ

ତେଜସ୍ = ତେଜଃ

ରଜସ୍ = ରଜଃ

ଉପର ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ ‘ର୍’ ଆଉ ‘ସ୍’ ହେଉଛନ୍ତି ବିସର୍ଗ(ଃ)ର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରୂପ ।

(କ) ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟର ଗତିବିଧିକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ।

(ଖ) କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ଅବହେଳା କଲେ ପଛରେ ମନସ୍ତାପ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଆସ, ଉପର ବାକ୍ୟ ଦୁଇଟିରେ ଥିବା ବଡ଼ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ଦୁଇଟିର ଗଠନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ଦେଖିବା ।

ନିରୀକ୍ଷଣ = ନିଃ+କ୍ଷଣ (ନିଃ = ନିର୍+କ୍ଷଣ) = (ର୍+କ୍ଷ) = ରୀ

ମନସ୍ତାପ = ମନଃତାପ (ମନଃ = ମନସ୍+ତାପ) = (ସ୍+ତା) = ସ୍ତା

ଏଥିରେ ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ପ୍ରଥମଶବ୍ଦ ‘ନିରୀକ୍ଷଣ’ରେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେ ଥିବା ‘ଃ’ ସହିତ ପରପଦର ଆଦ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ‘ଇ’ ବା ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ହେଲା । ସେହିପରି ଦ୍ଵିତୀୟଶବ୍ଦ ‘ମନସ୍ତାପ’ରେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେ ଥିବା ‘ଃ’ ସହିତ ପରପଦର ଆଦ୍ୟରେ ଥିବା ‘ତ’ ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ହେଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ,

ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେଥିବା ବିସର୍ଗ(ଃ) ସହିତ ପରପଦର ପ୍ରଥମରେ ଥିବା ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନ ହେଲେ ବିସର୍ଗ ସନ୍ଧି ହୁଏ ।

ଆସ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା ତା’ର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଦେଖିବା ।

୧. ନଭଃ+ଚର = ନଭଃଚର (ନଭଃ = ନଭସ୍+ଚର) = (ସ୍+ଚ) = (ଶ+ଚ) = ଷ

ନିଃ+ଚୟ = ନିଷୟ, ଦୁଃ+ଚିନ୍ତା=ଦୁଃଚିନ୍ତା

ଶିରଃ+ଛେଦ = ଶିରଃଛେଦ = (ଃ+ଛ) = (ସ୍+ଛ) = (ଶ+ଛ) = ଷ

ବିସର୍ଗ ପରେ ‘ଚ’ ବା ‘ଛ’ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ସ୍ଥାନରେ ‘ଶ’ ହୁଏ ।

୨. ଧନୁ+ଚକ୍ରାର = ଧନୁଃଚକ୍ରାର (ଃ+ଚ) = (ସ୍+ଚ) = ଷ

ବିସର୍ଗପରେ ‘ଚ’ ବା ‘ଠ’ ଥିଲେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ‘ଷ’ ହୁଏ ।

୩. ମନଃ+ତାପ=ମନସ୍ତାପ (ଃ+ତା) = (ସ୍+ତା) = ଷ୍ତା

ଦୁଃ+ତର=ଦୁଃସ୍ତର(ଃ+ତ) = (ସ୍+ତ) = ସ୍ତ

ବିସର୍ଗ ପରେ ‘ତ’ ବା ‘ଥ’ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ସ୍ଥାନରେ ‘ସ’ ହୁଏ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଇଁ ସୂଚନା:- ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ଷ ଅର୍ଥାତ୍ - କ,ଖ, ଚ,ଛ, ଟ,ଠ, ଡ,ଥ,ପ,ଫ ହେଉଛନ୍ତି ଅଯୋଷଧ୍ଵନି । ‘ସ’-ରୂପୀ ହେଉ ବା ‘ର’ ରୂପୀ ହେଉ ଯେକୌଣସି ବିସର୍ଗ(ଃ) ପରେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଅଯୋଷଧ୍ଵନିର ବର୍ଣ୍ଣଥିଲେ ବିସର୍ଗ(ଃ) ସ୍ଥାନରେ ‘ସ୍’ର ଆଗମ ହୁଏ । ଏହି ‘ସ୍’ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ‘ଶ’ ଓ ‘ଷ’ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଆହୁରି ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ - ‘ସ’-ରୂପୀ ବିସର୍ଗ ‘ସ’ ହେବାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି ହେଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିଶେଷକରି ଦେଖିବାର କଥା ହେଉଛି ‘ର’-ରୂପୀ ବିସର୍ଗର ‘ସ୍’-କୁ ରୂପାନ୍ତର । ଉଦାହରଣ- ଦୁଃ=ଦୁର୍+ଚିନ୍ତା = ଦୁଃଚିନ୍ତା ଏଠାରେ ‘ଦୁର୍ଚିନ୍ତା’ ନ ହୋଇ ‘ଦୁଃଚିନ୍ତା’ ହେଲା କାରଣ- ‘ଚ’ ହେଉଛି ଅଯୋଷ । ସେହିପରି - ନିଃ = ନିର୍+ଚ = ନିଷୟ । ଏଠାରେ ନିର୍ଜୟ ନହୋଇ ନିଷୟ ହେଲା । (ବ୍ୟତିକ୍ରମ = ଚତୁଃ+ଥ = ଚତୁର୍ଥ)

୪. ଶିରଃ+ବ୍ୟଥା = ଶିରୋବ୍ୟଥା	ମନଃ+ବାଞ୍ଛା = ମନୋବାଞ୍ଛା
ମନଃ+ଯୋଗ = ମନୋଯୋଗ	ମନଃ+ହର = ମନୋହର
ତତଃ+ଅଧିକ = ତତୋଧିକ	ବୟଃ+ବୃଦ୍ଧି = ବୟୋବୃଦ୍ଧି
ତପଃ+ବନ = ତପୋବନ	ମନଃ+ରଞ୍ଜନ = ମନୋରଞ୍ଜନ
ଅଧଃ+ଗତି = ଅଧୋଗତି	ତେଜଃ+ମୟ = ତେଜୋମୟ

ସ୍-ରୂପୀ ବିସର୍ଗ ପରେ ଅ, ବର୍ଗର ଡ଼ତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ, ପଞ୍ଚମବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ,ର,ଳ,ବ,ହ ଥିଲେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ‘ଓ’ ହୁଏ ।

୫. ପୁନଃ+ଅପି = ପୁନରପି	ପୁନଃ+ଆଗମନ = ପୁନରାଗମନ
ପୁନଃ+ମୂଷିକ = ପୁନର୍ମୂଷିକ	ଅନ୍ତଃ+ଦାହ = ଅନ୍ତର୍ଦାହ
ନିଃ+ଜନ = ନିର୍ଜନ	ନିଃ+ଦେଶ = ନିର୍ଦ୍ଦେଶ / ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
ଦୁଃ+ଗତି = ଦୁର୍ଗତି	ନିଃ+ଲୋଭ = ନିର୍ଲୋଭ
ଧନୁଃ+ବିଦ୍ୟା = ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟା	ଅନ୍ତଃ+ହିତ = ଅନ୍ତର୍ହିତ
ସ୍ଵଃ+ଗତ = ସ୍ଵର୍ଗତ	ନିଃ+ଧନ = ନିର୍ଦ୍ଧନ, ନିର୍ଧନ
ମୁହୁଃ+ମୁହୁଃ = ମୁହୁର୍ମୁହୁଃ	ଆୟୁଃ+ବେଦ = ଆୟୁର୍ବେଦ

‘ର’ ରୂପୀ ବିସର୍ଗପରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ଡ଼ତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ, ପଞ୍ଚମବର୍ଣ୍ଣ, ଯ,ର,ଳ,ବ,ହ ଥିଲେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ‘ର’ ହୁଏ ।

୬. ନିଃ+ରସ = ନୀରସ
ଚକ୍ଷୁଃ+ରୋଗ = ଚକ୍ଷୁରୋଗ
ନିଃ+ରବ = ନୀରବ

‘ର’ ରୂପୀ ବିସର୍ଗପରେ ‘ର’ ଥିଲେ ବିସର୍ଗରେ ଥିବା ‘ର’ ର ଲୋପହୁଏ ଓ ବିସର୍ଗ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ।

୭. ଅତଃ+ଏବ = ଅତଏବ
ବିସର୍ଗ ପରେ ‘ଅ’ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ବିସର୍ଗର ଲୋପହୁଏ ।

୮. ମନଃ+କାମନା = ମନସ୍କାମନା	ଧନୁଃ+ପାଣି = ଧନୁଷ୍ଠାଣି
ନିଃ+ଫଳ = ନିଷ୍ଫଳ	ନମଃ+କାର = ନମସ୍କାର
ନିଃ+ପାପ = ନିଷ୍ପାପ	ପୁରଃ+କାର = ପୁରସ୍କାର

ବିସର୍ଗପରେ କ, ପ, ଫ ଆଦି ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ସ୍ଥାନରେ ‘ସ୍’ ହୁଏ ।

ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଏହି ‘ସ୍’ ଷଡ୍‌ବିଧି ଅନୁସାରେ ‘ଷ’ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।

ବ୍ୟତିକ୍ରମ -

ହରି+ଚନ୍ଦ୍ର = ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର,

ଏକ+ଦଶ = ଏକାଦଶ

ବାର+ବାର = ବାରମ୍ବାର

ପର+ପର = ପରସ୍ପର

ଷଟ୍+ଦଶ = ଷୋଡ଼ଶ

ଅହଃ+ଅହଃ = ଅହରହ

ବୃହତ୍+ପତି = ବୃହସ୍ପତି

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧. ସନ୍ଧି କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

୨. ସ୍ୱର ସନ୍ଧି କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

୩. ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧିର ସଂଖ୍ୟା ଲେଖ ।

୪. ଦ୍ୱିସର୍ଗ ସନ୍ଧିର ଲକ୍ଷଣ କ'ଣ ?

୫. ସନ୍ଧି ବିଚ୍ଛେଦ କର :-

ଦେବର୍ଷି, ସଦାଚାର, ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ର, ସ୍ୱାଗତ, ଗାୟକ

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଶିଷ୍ଟ, ଧନୁଷ୍ଠକାର,

ମନୋବାଞ୍ଛା, ସ୍ୱର୍ଗତ, ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ।

୬. ସନ୍ଧିକର -

ପ୍ରତି+ଅହ,

ଦିକ୍+ଅନ୍ତ

ସମ୍+ହତି

ଧନୁଃ+ପାଣି

ମହା+ଉଦଧୂ

ଅନୁ+ଏଷଣ

ଉତ୍+ଛେଦ

ତତଃ+ଅଧିକ

ରାଜା+ରକ୍ଷି

ଭୌ+ଉକ,

ଉତ୍+ହାର

ମୁହୁଃ+ମୁହୁଃ

୭. ଭ୍ରମ ସଂଶୋଧନ କର ।

ଯତିନ୍ଦ୍ର, ବାଗିଶ, ଉଲ୍ଲାସ, ଉଶ୍ମଙ୍ଗଳ, ବିଛେଦ, ଶିରଛେଦ, ମନରଞ୍ଜନ ।

୮. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତିଧାଡ଼ିରେ ଥିବା ଭିନ୍ନଧର୍ମୀ ଶବ୍ଦଟିକୁ ବାଛ ।

(କ) ଅସ୍ତ୍ରାଚଳ, ନୀଳାଚଳ, ହିମାଚଳ, ସୀମାଚଳ

(ଖ) ସୁକ୍ତି, ମୁକ୍ତି, ସାଧୁକ୍ତି, ବଧୂକ୍ତି

(ଗ) ଦିଗନ୍ତ, ଦିଗ୍‌ବଳୟ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଦିଗ୍‌ଗଜ

(ଘ) ଉଦ୍‌ଘାସନ, ଉଦ୍‌ଘାରଣ, ଉଦ୍‌ଘେଦ, ଉଦ୍‌ଘନ

(ଙ) ଦୁର୍ଘ୍ଟିତା, ଦୁଷ୍ଟର, ଦୁର୍ଘ୍ଟେଦ୍ୟ, ନିଷ୍ଠୟ

୯. ମନଃ+ବାଞ୍ଛା = ମନୋବାଞ୍ଛା । ଏଠାରେ (ଃ) ବିସର୍ଗ ‘ଓ’ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ସେହି ‘ଃ’ ‘ଓ’ରେ ପରିଣତ ହେଉଥିବା ଆଉ ପାଞ୍ଚୋଟି ଶବ୍ଦ ଗଢ଼ ।

୧୦. ଯେଉଁ ଧାରାରେ ‘ଦେବର୍ଷି’ ଶବ୍ଦଟି ଗଠିତ ହୋଇଛି :- ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ କର ଓ ସେହି ଧାରାରେ ଆଉ ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ ଗଢ଼ ।

୧୧. ନିମ୍ନରେ ବାମ ପାଖରେ କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ଦିଆଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦର ତାହାଣ ପାଖ ଧାଡ଼ିରୁ ତା’ର ସନ୍ଧିଗତ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଶବ୍ଦଟିକୁ ଆଣି ଯୋଡ଼ ।

(କ) ପରୀକ୍ଷା (ମୁନୀଶ୍ୱର, ନିରୀକ୍ଷା, ବାଗୀଶ)

(ଖ) ମହୋଦଧି - (ମହାସାଗର, ମହୋତ୍ସବ, ମହାପାପ)

(ଗ) ଅନୁଚ୍ଛେଦ - (ବିଚ୍ଛେଦ, ଉଚ୍ଛେଦ, ଉଦ୍ଘାସ)

(ଘ) ଜଗନ୍ନାଥ - (ଜଗଜ୍ଜନନୀ, ଜଗଦୀଶ୍ୱର, ଜଗନ୍ନୋହନ)

(ଙ) ନିଷ୍ଠଳ - (ନିର୍ଜନ, ନିରାଶ, ନିଷ୍ଠାପ)

୧୨. ତଳ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ରେଖାଙ୍କିତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାନରେ ସମାନ ଅର୍ଥବୋଧକ ବିସର୍ଗସନ୍ଧିଜନିତ ପଦ ଯୋଡ଼ି ବାକ୍ୟକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଲେଖ ।

(କ) ହରି ଜଣେ ଲୋଭଶୂନ୍ୟ ମଣିଷ ।

(ଖ) ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଆକାର ନାହିଁ ।

(ଗ) ଧନବିହୀନ ଜୀବନ ନିରର୍ଥକ ଅଟେ ।

(ଘ) ଜନଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବେଶୀ ସମୟ ରହିହେବ ନାହିଁ ।

